
Фольклористика

Фалькларыстыка

FOLKLORE STUDIES

УДК 398.87(476-15):94(470«1941/1945»)

ПРОЕКЦИЯ МАССОВОЙ ПЕСНИ ВРЕМЕН ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ В МАТЕРИАЛАХ ЭКСПЕДИЦИИ М. ГРИНБЛАТА 1945 г.

А. А. ГУЛАК¹⁾

¹⁾Белорусский государственный университет культуры и искусств,
ул. Рабкоровская, 17, 220007, г. Минск, Беларусь

Анализируются экспедиционные материалы белорусского советского этнографа и фольклориста М. Гринблата, а именно коллекция народной песни времен Великой Отечественной войны, записанная исследователем в 1945 г. в Западной Беларуси. Источниковедческая ценность этих текстов определяется их непосредственным бытованием в живой народной традиции. Материал интерпретируется как случайная выборка элементов (песни, зафиксированные 9–15 июня 1945 г. от жителей Гродно, Лиды, Новогрудка, Барановичей), обладающая качествами исходной популяции элементов (послевоенный песенный репертуар населения Западной Беларуси), актуальных в контексте задач исследования (изучение семантики и жанровой структуры народного творчества времен войны). Утверждается, что в песнях коллекции доминируют лиро-эпические произведения – позднетрадиционные трансформации баллады. Новые факты истории собирания и изучения фольклора Великой Отечественной войны позволяют избежать односторонних оценок, принятых в фольклористике советского периода, и расширяют проблемное поле современной науки.

Ключевые слова: советская фольклористика; собирательская деятельность; экспедиционные материалы; песня; М. Гринблат.

Образец цитирования:

Гулак НА. Праекцыя масавай песні часоў Вялікай Айчыннай вайны ў матэрыялах экспедыцыі М. Грынблата 1945 г. *Часопіс Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Філалогія*. 2020;1:67–73.

For citation:

Hulak NA. Reflection of folk song of the Great Patriotic War in the materials of the 1945 expedition by M. Hrynblat. *Journal of the Belarusian State University. Philology*. 2020;1:67–73. Belarusian.

Автор:

Анастасія Анатольевна Гулак – кандидат филологических наук; доцент кафедры режиссуры факультета традиционной белорусской культуры и современного искусства.

Author:

Nastassia A. Hulak, PhD (philology); associate professor at the department of directing, faculty of traditional Belarusian culture and contemporary art.
rudolfina.hulak@tut.by

ПРАЕКЦЫЯ МАСАВАЙ ПЕСНІ ЧАСОЎ ВЯЛІКАЙ АЙЧЫННАЙ ВАЙНЫ Ў МАТЭРЫЯЛАХ ЭКСПЕДЫЦЫІ М. ГРЫНБЛАТА 1945 г.

Н. А. ГУЛАК^{1*}

^{1*} *Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў,
вул. Рабкараўская, 17, 220007, г. Мінск, Беларусь*

Аналізуюцца экспедыцыйныя матэрыялы беларускага савецкага этнографа і фалькларыста М. Грынבלата, а менавіта калекцыя народнай песні часоў Вялікай Айчыннай вайны, запісаная даследчыкам у 1945 г. у Заходняй Беларусі. Крыніцазнаўчую каштоўнасць гэтых тэкстаў вызначае іх непасрэднае бытаванне ў жывой народнай традыцыі. Матэрыял асэнсоўваецца як выпадковая выбарка элементаў (песні, зафіксаваныя 9–15 чэрвеня 1945 г. ад жыхароў Гродна, Ліды, Навагрудка, Баранавіч), якая валодае якасцямі зыходнай папуляцыі элементаў (пасляваенныя песенны рэпертуар насельніцтва Заходняй Беларусі), актуальных у кантэксце задач даследавання (вывучэнне семантыкі і жанравай структуры народнай творчасці часоў вайны). Сцвярджаецца, што ў песнях калекцыі дамінуюць ліра-эпічныя творы – познетрадыцыйныя трансфармацыі балады. Новыя факты гісторыі збірання і вывучэння фальклору Вялікай Айчыннай вайны дазваляюць пазбегчы аднабаковых ацэнак, сцверджаных у фалькларыстыцы савецкага перыяду, і пашыраюць праблемнае поле сучаснай навукі.

Ключавыя словы: савецкая фалькларыстыка; збіральніцкая дзейнасць; экспедыцыйныя матэрыялы; песня; М. Грынблат.

REFLECTION OF FOLK SONG OF THE GREAT PATRIOTIC WAR IN THE MATERIALS OF THE 1945 EXPEDITION BY M. HRYNBLAT

N. A. HULAK^a

^a *Belarusian State University of Culture and Arts,
17 Rabkaraŭskaya Street, Minsk 220007, Belarus*

The article analyzes the materials of the archival collection of songs of the Great Patriotic War recorded in 1945 in Western Belarus by Moysey Hrynblat – a Belarusian Soviet ethnographer and folklorist. The value of these texts as scientific sources is determined by them being part of a living folk tradition. The materials are approached as a random selection of elements (songs recorded for the 9–15 June 1945 with residents of Hrodna, Lida, Navahrudak, Baranavičy). This sample demonstrates the quality of the original set of elements (repertoire of songs of postwar Western Belarus) significant in the context of research objectives (study of semantics and genre variety of folk wartime art). The songs of the collection are claimed to be mainly lyrical epic works, namely new time modifications of a ballad. New facts of history of collection and studies of folklore in Great Patriotic War enable to avoid unilateral estimates approved by the Soviet folklore studies and expand the problem field of modern science.

Keywords: Soviet folklore; collect; expedition materials; song; M. Hrynblat.

Уводзіны

У 1945–1946 гг. супрацоўнікі сектара этнаграфіі і фальклору Інстытута гісторыі АН БССР разам з выкладчыкамі Мінскага педагагічнага інстытута разгарнулі збіральніцкую дзейнасць, вынікам якой стаў унікальны фонд экспедыцыйных матэрыялаў, які сёння захоўваецца ў Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі ў складзе найбуйнейшай у краіне фальклорнай калекцыі¹. Першыя пасляваенныя экспедыцыі ў БССР звязаны з імёнамі М. Грынבלата, Л. Барага, М. Меяровіч і Л. Мухарынскай, якія бралі ў іх непасрэдны ўдзел і каардынавалі гэту працу. Палявыя матэрыялы, сабраныя ў той час, уяўляюць для сучасных фалькларыстаў, этнографаў і антрапологаў вялікую цікавасць і маюць выключ-

¹ Захоўваецца ў Інстытуце мастацтвазнаўства, этналогіі і фальклору імя Кандрата Крапівы – філіяле Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі. Матэрыялы архіва цытуюцца з захаваннем моўных асаблівасцей арыгінала.

ны патэнцыял інфарматыўнасці, а ў сацыяльным сэнсе з'яўляюцца гісторыка-культурнай каштоўнасцю Беларусі. Па шэрагу прычын спадчына беларускіх савецкіх збіральных фальклору ваеннага часу канцэптуалізавана і ўведзена ў навуковы ўжытак толькі часткова. Яе асэнсаванне з пазіцый сучаснай навукі з'яўляецца актуальным і сацыяльна значным.

Мэта даследавання – стварэнне навуковага каментарыя матэрыялаў экспедыцыі М. Грынблата 1945 г. Яна дасягаецца праз вырашэнне шэрагу задач: асэнсаванне гістарычнага кантэксту і ўнёска асобных даследчыкаў у вывучэнне народнапесеннай творчасці ваеннага часу, выяўленне семантыкі і жанравай прыроды тэкстаў, якія рэпрэзентуюць гэту творчасць.

Вынікі і іх абмеркаванне

У экспедыцыі 9–15 чэрвеня 1945 г. у Гродна, Ліду, Навагрудак і Баранавічы М. Грынблат здолеў зафіксаваць 40 твораў, у тым ліку восем лірычных песень з матывамі гібелі героя-партызана, чатыры песні пра партызан без матыву гібелі героя, два творы героіка-публіцыстычнага зместу без лірычнага кампанента. У калекцыю таксама ўвайшлі чатыры пераробкі масавай песні, узятая з рукапісных альбомаў, шэсць варыянтаў «Кацюшы» і два сюжэтна блізкія да іх «адказы дзевушкам-ізмэншчыцам». Ёсць таксама дзве познетрадыцыйныя балады, восем песень паланянак, адно пералажэнне дарэвалюцыйнай гарадской песні на гэту тэму і тры дэфектныя тэксты.

У пяці з васьмі тэкстаў пра партызан з матывам гібелі героя прасочваюцца канкрэтныя гістарычныя адсылкі да падзей ваеннага часу. Гэта, напрыклад, песня «Пра лаўскі бой» пра вайсковую аперацыю 3 снежня 1942 г. каля в. Лавы на Капыльшчыне², у якой загінула 17 партызан³. Песня «Там, дзе сёдня шумяць смутна елі...»⁴ прысвечана, як пазначыў М. Грынблат, Уладзіміру Хартановічу 1926 г. н., кулямётчыку партызанскага атрада з 22 чалавек, які быў паранены ў баі і 13 ліпеня 1944 г. памёр у шпіталі. Песня запісана ў Навагрудку ад удзельніка партызанскай брыгады, якая дзейнічала ў тагачаснай Баранавіцкай вобласці. Таксама ў Навагрудку зафіксаваны дзве песні пра партызанскія падзеі 1943 г. у Налібоцкай пушчы: «Средзі елі і сосен шырокіх...» і «Там удалі, дзе бярозы⁵ шырока...»⁶. У апошняй гаворыцца пра смерць камандзіра партызанскага атрада брыгады імя Суворова (збіральнік здолеў зафіксаваць толькі імя – Леанід). Гэты тэкст уключаны ў акадэмічны зборнік «Беларускі фальклор Вялікай Айчыннай вайны» (1961), у том «Песні савецкага часу» (1970) зборніка «Беларуская народная творчасць» і інш.

Менавіта такія творы адпавядалі прынцыпам укладання пасляваенных акадэмічных выданняў і стварэння навуковага каментарыя, бо дазвалялі трактаваць іх у першую чаргу як дакументы эпохі. У гэтым сэнсе ключавая роля надавалася агульнаму героіка-патрыятычнаму пафасу і персаналіям. Напрыклад, у зборнік 1961 г. уключаны тэксты, якія павінны былі рэпрэзентаваць «народнапэтычны пантэон» герояў. Гэта творы пра Ц. Бумажкова, З. Касмадзям'янскую (загінулі ў 1941 г.), М. Сільніцкага, І. Чуклая, Л. Колесаву (загінулі ў 1942 г.), партызанскіх камандзіраў М. Шмырова (бацька Мінай), М. Міхалапа (Макей), В. Каржа, І. Шлапакова, І. Ізоха і інш. Даследчыца Л. Мухарынская пісала, што такія песні ўстойліва існавалі ў рэпертуары ўдзельнікаў вайны і кожны раз выконваліся падчас традыцыйных злётаў і сустрэч партызан розных злучэнняў [1, с. 53–54]. Таксама пэўную распаўсюджанасць у савецкіх партызан і на акупаванай тэрыторыі мелі песні пра партызанскага камандзіра Канстанціна Заслонава (1909–1942), пра што сведчаць матэрыялы навуковай экспедыцыі ў Бранскую вобласць РСФСР і сумежныя тэрыторыі БССР, арганізаванай у 1945 г. вядучымі навуковымі ўстановамі савецкай краіны. Адзначым, што вобраз К. Заслонава пачаў гераізавацца яшчэ падчас вайны, а пазней трывала ўкараніўся ў ідэалогію і масавай культуры⁷. У пасляваенныя гады тэксты пра К. Заслонава запісвалі Л. Бараг, М. Меяровіч, Л. Мухарынская. Адзін такі варыянт пра памяць камандзіра аршанскай партызанскай групы – песня «Дядя Костя»⁸ – трапіўся ў Заходняй Беларусі М. Грынблату.

Пра надзвычайную папулярнасць песень савецкіх паэтаў і кампазітараў і іх уплыў на народнапесенную творчасць ваеннага часу пісалі ў сваіх працах В. Крупянская, П. Лебедзеў, Я. Гудошнікаў, Л. Мухарынская, І. Гутараў – фалькларысты, якія непасрэдна назіралі жывую традыцыю. У калекцыі М. Грынблата з перапрацовак масавай савецкай песні прадстаўлены пералажэнні песень з кінафільмаў «Большая

²Памяць: Капыльскі раён : гіст.-дак. хронікі гарадоў і раёнаў Беларусі. Мінск : Беларус. навука, 2001. С. 243–245.

³Фонд рэд. кн. і рукап. цэнтр. навук. б-кі імя Якуба Коласа НАН Беларусі (ФРКРЦНБ НАНБ). Ф. 42. Воп. 1. Спр. 1366. Арк. 32–33.

⁴Там жа. Арк. 30.

⁵Маесца на ўвазе прыток Нёмана – р. Заходняя Бярэзіна.

⁶ФРКРЦНБ НАНБ. Ф. 42. Воп. 1. Спр. 1366. Арк. 31, 34.

⁷Гулак Н. Да праблемы асэнсавання фальклору ваеннага часу // Беларускі фальклор. Матэрыялы і даследаванні : зб. навук. пр. Мінск, 2018. Вып. 6. С. 184–194.

⁸ФРКРЦНБ НАНБ. Ф. 42. Воп. 1. Спр. 1366. Арк. 21.

жизнь» (1940) («Спят курганы темные»), «Истребители» (1939) («Любимый город»), ёсць таксама разгорнуты партызанскі варыянт песні «Бывайце здоровы, жыўце багата» (муз. І. Любана, сл. А. Русака). Як адзначае ўкладальнік, на Міншчыне, у Смаленскай і Бранскай абласцях РСФСР было распаўсюджана народнае пералажэнне песні «Бабуся» (сл. В. Лебедзева-Кумача, муз. Д. Покрас)⁹. М. Грынблат указвае, што твор выконваўся на напеў папулярнай песні «Орленок» (муз. В. Белага). Песні ваенных гадоў, як адзначала ў 1953 г. В. Крупянская, зафіксаваны ў вялікай колькасці варыянтаў [2, с. 25].

У кантэксте нашага даследавання важна тое, што рускія савецкія даследчыцы Вера Крупянская (1897–1985) і Соф’я Мінц (1899–1964), якія ўнеслі значны ўклад у навуковае асэнсаванне савецкіх песень вайны¹⁰, у тым ліку беларускіх, указвалі на лірычны пачатак ваеннай песні. Працуючы ў 1940–50-я гг. з вялікім масівам палявых матэрыялаў, В. Крупянская і С. Мінц сцвярджалі, наколькі гэта было магчыма ў сітуацыі жданаўскіх ідэалагічных кампаній 1945–1953 гг., што рэпертуар ваеннай песні ў вялікай ступені вызначае інтымная лірыка. Але такая пазіцыя не была пачута ў навуцы сталінскай эпохі.

У пачатку 1950-х гг. народная творчасць часоў вайны трактавалася выключна пафасна, як эпахальная з’ява, факт найвялікшай мастацкай і гістарычнай значнасці. Прывядзём характэрную для тагачаснага навуковага дыскурсу ацэнку, выказаную ў 1954 г. аўтарам дысертацыйнага даследавання: «Побач з высока ідэйнымі і сапраўды мастацкімі песнямі бытвала шмат неглыбокіх па сваім ідэйным змесце і нізкапробных у мастацкіх адносінах твораў на вузка-асабістыя тэмы. Аднак яны не вызначалі якасць лірычных песень франтавікоў і партызан. Асаблівае імкненне да вузка-асабістых тэм не было ўласціва стваральнікам перадавой савецкай літаратуры і калектыўнай народнай творчасці»¹¹ (тут і далей пераклад наш. – Н. Г.).

Прыкладам надзвычай прадуктыўнага «вузка-асабістага» пераасэнсавання савецкай масавай песні ў народнай творчасці часоў вайны якраз з’яўляюцца разнастайныя народныя пералажэнні «Кацюшы» (муз. М. Блантара, сл. М. Ісакоўскага), якія складаюць цэлую сюжэтную групу новаўтварэнняў, часам самастойных паводле сюжэта і ідэйнага зместу. «Пазітыўныя версіі» сустракаюцца ўжо ў першых беларускіх зборніках ваеннай песні, выдадзеных у 1940-я гг.¹² На беларускім матэрыяле іх фіксавалі Л. Мухарынская, Л. Бараг, М. Мейравіч. Запісы М. Грынבלата, зробленыя ў экспедыцыі летам 1945 г., уяўляюць цікавасць як контраргумент афіцыйнай пазіцыі, сцверджанай у фалькларыстыцы і літаратуразнаўстве.

Адзначым, што ў сюжэтнай групе «Кацюшы» пашырана познетрадыцыйная жанравая форма зваротаў-маналогаў і лістоў з фронту, якая рэалізоўвалася не толькі ў пазітыўнай канатацыі вернасці і любові, але і ў негатыўнай канатацыі асуджэння здрады і помсты, напрыклад: *Слушай песню, подлая Катюша, / Честь свою ты немцам отдала, / От кого ты, подлая Катюша, / От кого ребенка родила? // Слушай песню, подлая Катюша, / Я сложил ее в родной Москве, / В лазарете, будучи контужен / На своем гремучем Н.К.В.*¹³; *Чуб под немку Катя накрутила, / Скоротила юбку до колен, / По-немецки «либлин» говорила / И умела петь «Лили-Марлен»*¹⁴; *А не ты ли, Каця, акцябрысткай / Пад звездой Советаў радзілась, / А цяпер праклятым людоедам / За буханку хлеба прадалась. // С кім таскалась і каго любіла, / Шнапс піла і ела шэкалад, / Маць-ацец твае былі ўбіты / І навешан твой радзімы брат. // Так любі жа фрыца-афіцэра / І яго холодныя уста, / Усё раўно цебе ад нас не скрыцца, / Не мінуць магілы і креста*¹⁵.

Меладраматычны пафас гэтых тэкстаў, экспрэсіўныя дэталі, штампы (*шнапс піла і ела шэкалад, холодныя уста* і інш.), устаноўка на маральна-этычную ацэнку героя ўказваюць на ўплыў эстэтыкі познетрадыцыйных жанраў – жорсткага раманса і гарадской балады. Запісаныя М. Грынблатам у 1945 г. «Кацюшы» з’яўляліся ў савецкі час непадцензурнымі тэкстамі, натуральна, не сумяшчальнымі з маральным абліччам савецкага чалавека: *Продалась Кацюша за туфлішкі, / За чулки, платочек носовой, / И не вспомнит больше о парнишке, / Кто любил так близок и родной. // Ты ходила раньше с редикюлем, /*

⁹ Упершыню апублікавана ў зборніку «Красноармейские песни» (гл.: Красноармейские песни / Глав. упр. полит. пропаганды Красной Армии. М.: Воениздат, 1941. С. 164–168).

¹⁰ В. Крупянская і С. Мінц уклалі акадэмічную анталогію «Материалы по истории песни Великой Отечественной войны» (1953), у якую ўвайшлі беларускія матэрыялы з архіваў тагачасных Дзяржаўнага літаратурнага музея (сёння – Дзяржаўны музей гісторыі расійскай літаратуры імя У. І. Даля) і Інстытута этнаграфіі Акадэміі навук СССР у Маскве.

¹¹ Ренухова Н. В. Фронтные и партизанские песни Великой Отечественной войны: автореф. дис. ... канд. филол. наук. : 10.01.09. М., 1954. С. 9.

¹² Сюжэт «Нямецкая Кацюша» змешчаны ў зборніку «Борьба и творчество народных мстителей» (гл.: Борьба и творчество народных мстителей / сост. И. Гуторов. Минск: Гос. изд-во БССР, 1949. С. 196). У пазнейшых выданнях беларускай ваеннай песні ён не сустракаецца.

¹³ Маецца на ўвазе савецкая авіяцыйная малакаліберная аўтаматычная пушка.

¹⁴ ФРКРЦНБ НАНБ. Ф. 42. Воп. 1. Спр. 1366. Арк. 7–8.

¹⁵ Там жа. Арк. 14.

*Чісто, гордо і всегда полна, / А теперь таскаешь ты уныло / С пайкой хлеба, супа котелка...*¹⁶. Такія творы амаль не ўключаліся ў парадыгму навукі аб народнай творчасці і практычна не прадстаўлены ў айчынных даследаваннях, бо разбуралі сцверджаны ў навуцы і культурнай практыцы савецкай краіны канон ваеннай песні. Так, у 1961 г. І. Гутараў, удзельнік партызанскага руху, загадчык сектара фальклору Інстытута мастацтвазнаўства, этналогіі і фальклору АН БССР, пісаў, што ідэйны змест беларускага фальклору Вялікай Айчыннай вайны вызначаюць «патрыятычныя думы, жаданні і імкненні, настроі і перажыванні савецкага народа, які паўстаў на абарону сваёй сацыялістычнай бацькаўшчыны» [3, с. 23]. Гэты тэзіс ілюструе скіраванне навуковага дыскурсу на падпарадкаваную ідэалагічным дамінантам уніфікацыю фальклору вайны і ігнараванне яго аксіялогіі. У калекцыі М. Грынבלата 1945 г. ёсць блізкія ў жанрава-стылістычных адносінах да згаданых варыянтаў «Кацюшы» «адказы дзевушкам-іменшчыцам»¹⁷.

У плане вывучэння крыніц фарміравання ліра-эпічнай традыцыі песень вайны ўяўляюць цікавасць запісаныя збіральнікам дзве познетрадыцыйныя балады на ваенную тэматыку: «Па дарожкам, па пінскім трапінушкам...»¹⁸ і балада пра санітарны атрад (два першыя радкі страчаны)¹⁹, вядомая пад назвай «Партызанская сястра». Апошняя служыць доказам таго, што ў рэпертуары Вялікай Айчыннай вайны прадуктыўна развіваліся баладныя сюжэты Першай сусветнай і Грамадзянскай войнаў. Варыянты «Партызанскай сястры» былі апублікаваны ў выданнях «Песни сибирских партизан» (1935), «Красноармейский фольклор» (1938), «Творчество народов СССР» (1938) і інш. Адзначым, што ліра-эпічны твор пра медсястру санітарнага атрада, якая піша для параненага байца (сустракаюцца варыянты – для двух, трох байцоў) ліст дадому, вызначаецца дасканала выяўленым сюжэтным драматызмам. У апошнія хвіліны жыцця салдат дыктуе словы развітання сваім родным, а медсястра (санітарка), якая піша ліст, імкнецца яго сусцешыць. Пры гэтым яна глыбока перажывае трагічную вестку пра смерць свайго мужа на вайне.

Сюжэтны матыў *Цяжка паранены сын піша маці (жонцы) з бальніцы пра свае раненні* наогул надзвычай пашыраны і сустракаецца не толькі ў лірычнай песні, але і ў жорсткім рамансе, дзе набывае развітую гратэска-іранічную форму. Тое, што пераасэнсаванне рускай дарэвалюцыйнай і масавай савецкай песні ў кантэксце народнай песнятворчасці часоў Вялікай Айчыннай вайны стала прадуктыўным фактарам, выражаецца, у прыватнасці, у засваенні зачынаў і рытміка-інтанацыйнага складу (*Раскінулісь рэльсы шырока і інш.*).

Як правіла, вобраз чыгункі, далёкай дарогі маркіруе тэму нямецкага палону, ад'езду з акупаванай Беларусі на работы ў Германію і знаходжання ў лагерах. У пераважнай большасці песні на гэту тэму ўяўляюць сабой дзявочыя і жаночыя споведзі, за якімі ў беларускай фалькларыстыцы замацавалася назва «песні паланянак». Іх лірызм фарміруюць гранічна пачуццёвыя звароты ад першай асобы адзіночнага ці множнага ліку да маці, сям'і, родных, а сюжэтную напоўненасць стварае хроніка дарогі, знаходжання і работы ў нямецкім лагеры. У некаторых узорах прасочваецца выразны ўплыў пазаабрадавай лірычнай песні пра жаночую долю і рэкруцкай песні.

Спецыфіка песень паланянак абумоўлівала актыўнае, большае, чым у песнях іншых жанравых груп, бытаванне ў пісьмовай форме. Іх дасылалі ў лістах з Германіі, актыўна публікавалі на старонках партызанскіх газет і рукапісных часопісаў. Таму і познетрадыцыйная жанравая форма ліста дадому пашырана ў гэтай групе песень больш, чым у астатніх. Пяць тэкстаў з васьмі, зафіксаваных М. Грынблатам у чэрвені 1945 г., узяты ім з рукапісных альбомаў. У акадэмічным зборніку 1961 г. і пазнейшых выданнях змешчана якраз песня з экспедыцыі М. Грынבלата «Мама, мама моя дорогая», якую ён запісаў на вакзале станцыі Ліда ад дзяўчат, што вярталіся дадому з лагера Араненбург каля Берліна.

У экспедыцыі 1945 г. М. Грынблат зафіксаваў варыянт песні паланянак, які з'яўляецца экзотам фальклорных калекцый савецкіх даследчыкаў і не сустракаецца ў публікацыях. Гэта пералажэнне папулярнай песні 1920-х гг. «Бублички» – яркага ўзору рускага гарадскога фальклору эпохі НЭПа:

*Ноч прыдвігаецца, вагон шатаецца,
Ціха спускаецца на землю сон,
Страна любімая ўсё ўдаляецца,
Ідзе ў Германію наш эшалон.
Прашчайце, улiцы радново горада,
Прашчайце, дзевушкі, ацец і маць,
Еду ў Германію на мукі голада,*

¹⁶ Там жа. Арк. 15.

¹⁷ ФРКРЦНБ НАНБ. Ф. 42. Воп. 1. Спр. 1366. Арк. 16–19.

¹⁸ Там жа. Арк. 3–4.

¹⁹ Там жа. Арк. 38.

*Еду ў Германію я пагібаць...*²⁰

Заўважым, што, акрамя М. Грынבלата, у першыя пасляваенныя гады асобныя народныя пералажэнні песень, падобных на «Бублички» (на матывах «Мурки», «Гоп со смыком», «Сидит Катя за решеткой») запісвалі таксама М. Меяровіч і Л. Мухарынская. Такія тэксты таксама не даходзілі да публікацыі ні ў масавай кнізе, ні ў вузкаспецыяльных фалькларыстычных даследаваннях. Прычынай была немагчымасць пераадолення цензурных бар'ераў і рэальная пагроза ў выпадку, калі публікацыя ці яе аўтар будуць расцэнены як ідэалагічна чужыя.

Самы вялікі ўнёсак у збіранне песень паланянак унесла беларускі фалькларыст і педагог М. Меяровіч²¹. У 1946 г. Усесаюзны дом народнай творчасці пры ўдзеле Інстытута этнаграфіі АН СССР і Маскоўскай дзяржаўнай кансерваторыі арганізаваў Усесаюзны конкурс збіральнікаў фальклору. Праца М. Меяровіч атрымала на ім заслужаную ацэнку: «Другую прэмію па конкурсе атрымаў салідны збор (180) песень і легенд беларускіх партызан і дзяўчат, якія ўцяклі з нямецкіх лагераў, запісаныя студэнцкім фальклорным гуртком Мінскага педагагічнага інстытута, якім кіруе педагог М. С. Меяровіч. Гэтыя песні і легенды служаць хваляючымі старонкамі гісторыі, вусна-паэтычнымі дакументамі, якія сведчаць аб велічы душы савецкага чалавека, аб стойкасці народных мас»²². Паводле некаторых звестак, унікальная калекцыя песень паланянак дасягала 500 адзінак [4, с. 190]. Але яна не ўбачыла свет і лёс яе невядомы²³. Гэта было абумоўлена такімі сур'ёзнымі сацыяльна-палітычнымі фактарамі, як жданаўскія ідэалагічныя кампаніі 1945–1953 гг.

Асуджэнне фармалізму і безыдэйнасці прадстаўнікоў мастацтва, якое разгарнулася ў савецкай краіне, прывяло да пошуку і выкаранення фактаў «пакланення перад Захадам», разгортвання барацьбы з касмапалітызмам і буржуазным нацыяналізмам у беларускім мовазнаўстве. Архіўныя матэрыялы сведчаць пра ўплыў гэтых кампаній на асоб і акадэмічны працэс у БССР. У сакавіку 1949 г. кіраўнічыя органы патрабавалі ад партыйнай арганізацыі АН БССР «вычысціць» касмапалітаў Л. Барага і М. Меяровіч: «Бязродны касмапалітызм праявіўся ў пісаннях Барага і Меяровіч, апошнія да таго ж была аспіранткай нашага Інстытута гісторыі, і яе касмапалітычныя памылкі да гэтага часу не былі выкрыты і падвергнуты крытыцы. Касмапалітычныя памылкі Меяровіч зводзяцца да таго, што яна сцвярджала, што беларускі фальклор ёсць не што іншае, як вынік самых розных заходнееўрапейскіх узаемаўплываў, у тым ліку нават нарвежскага і дацкага. Барацьба з бязродным касмапалітызмам яшчэ ў поўнай меры не разгорнута, і ў гэтым вырашальнае слова павінна належаць Акадэміі навук таксама, як яно належала ёй у барацьбе з вейсманістамі-марганістамі»²⁴.

У 1949 г. Л. Бараг і М. Меяровіч, якая ўжо таксама працавала ў БДУ, былі звольнены з універсітэта. Л. Барагу было загадана цягам 24 гадзін пакінуць сталіцу БССР. Забаранілі выхад падрыхтаванага імі да друку і ўключанага ў выдавецкі план на 1948 г. зборніка «Народныя беларускія казкі і апавяданні пра Заслонава і Каўпака». Звесткі пра М. Меяровіч, якая толькі за 1945–1946 гг. паспела здзейсніць фальклорныя экспедыцыі ў Быхаўскі, Барысаўскі, Слуцкі, Ганцавіцкі, Старобінскі, Бярэзінскі, Віцебскі, Рудзенскі раёны [5, с. 88–89], у пазнейшыя гады губляюцца. Сёння яе імя і ўнёсак у навуку аб народнай творчасці, які яна зрабіла ў драматычны для краіны час, несправядліва абыдзены ўвагай²⁵. Але ўкладзены М. Меяровіч зборнік «Песні барацьбы» (1946) служыць прыкладам адданасці навучы і свайму грамадзянскаму доўгу.

Падчас кампаніі барацьбы з касмапалітызмам пацярпеў і загадчык сектара этнаграфіі і фальклору Інстытута гісторыі АН БССР М. Грынблат. Экспедыцыйныя матэрыялы першых пасляваенных гадоў, у тым ліку і М. Грынבלата, планавалася выдаць асобным зборнікам. Гэта праца ішла ў складанай абстаноўцы аднаўлення акадэмічнай навукі і ўсёй народнай гаспадаркі БССР. У 1947 г., калі сектар прадставіў да друку выпуск першага зборніка «Матэрыялы па фальклору Вялікай Айчыннай вайны» (укладанне, уступны артыкул і каментарый М. Грынבלата), разгарнулася крытыка, спачатку стрыманая, а потым рэзкая. Так, рэцэнзент М. Лынькоў сярод іншага адзначаў: у прадмове «Матэрыялаў» вярта падкрэсліць, што народ звязвае сваё вызваленне ад фашысцкай няволі з імёнамі Леніна і Сталіна, а кіраўнічая роля партыі бальшавікоў зрабіла партызанскі рух сапраўды ўсенародным: «Ёсць у зборніку і паасобныя творы, асабліва прыпеўкі, у якія прасяклі настроі пэўнага, я б сказаў, пасівізма, настроі вычакальных, пасіўных адносін да рэчаіснасці»²⁶. Наогул, лічыў М. Лынькоў, такі зборнік не трэба друка-

²⁰ Там жа. Арк. 24.

²¹ Аўтару вядомы толькі ініцыялы даследчыцы.

²² ФРКРЦНБ НАНБ. Ф. 42. Воп. 1. Спр. 1988. Арк. 3–4.

²³ Асобныя тэксты сёння захоўваюцца ў фондах Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва.

²⁴ Нац. арх. Респ. Беларусь. Ф. 4 п. Оп. 47. Д. 241. Л. 147.

²⁵ У акадэмічнай энцыклапедыі «Беларускі фальклор» няма персаналіі М. С. Меяровіч, у артыкуле «Песні паланянак» гэтага выдання імя збіральніцы не згадваецца.

²⁶ ФРКРЦНБ НАНБ. Ф. 42. Воп. 1. Спр. 1948. Арк. 1–2.

ваць вялікім накладам, а для масавага чытача выбраць толькі найлепшае, самае дасканалое. Відавочна, «настроі пасіўных адносін да рэчаіснасці», якія непасрэдна выяўляюцца ў экспедыцыйных матэрыялах пасляваеннага перыяду, пярэчылі афіцыйнай савецкай дактрыне фальклору Вялікай Айчыннай вайны, а такія творы не маглі быць апублікаваны. У красавіку 1952 г. Прэзідыум АН БССР зняў М. Грынבלата з пасады загадчыка сектара этнаграфіі і народнай творчасці. Але ў наступныя гады сваёй працы ў АН БССР даследчык працягваў актыўную экспедыцыйную работу [6, с. 147].

Заклучэнне

Вывучэнне матэрыялаў калекцыі М. Грынבלата 1945 г. у кантэксце гісторыі беларускай савецкай фалькларыстыкі выявіла новыя факты аб характары збірання, публікацыі і інтэрпрэтацыі фальклору вайны, унёску ў гэты працэс асобных даследчыкаў і ўстаноў. Аналіз семантыкі і жанравай прыроды тэкстаў паказаў заканамернасці, якія могуць быць экстрапаляваны на ўвесь масіў народнай песні часоў вайны і служыць гіпотэзай для далейшага даследавання.

У прыватнасці, знаходзяць пацвярджэнне тэзісы збіральнікаў 1940–60-х гг. аб актыўным засваенні ў фальклору вайны масавай дарэвалюцыйнай і савецкай песні, аб выражаным гісторыка-дакументальным складніку песень паланянак і асобных твораў на партызанскую тэматыку. Замацаваны ў навуковым дыскурсе савецкага часу тэзіс аб дамінаванні ў семантыцы фальклору вайны героіка-патрыятычнага пафасу патрабуе пераасэнсавання: 77 % разгледжаных песень маюць выразны лірычны пачатак, які тэкстуалізуецца ў мадыфікаваных жанравых формах. Творы з матывамі нявернасці і здрады, якія ў савецкай фалькларыстыцы трактаваліся як сатырычныя, з’яўляюцца па сваёй сутнасці жорсткім рамансам, ідэйную прыроду якога вызначае меладраматызм.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Мухаринская ЛС. *Белорусская народная партизанская песня: 1941–1945*. Дышиневич ВН, редактор. Минск: Беларусь; 1968. 63 с.
2. Крупианская ВЮ, Минц СИ. *Материалы по истории песни Великой Отечественной войны*. Москва: Издательство АН СССР; 1953. 211 с.
3. Гутараў ІВ, Грынблат МЯ, Кабашнікаў КП, Сцяпунін ІР, Цішчанка ІК, укладальнікі. *Беларускі фальклор Вялікай Айчыннай вайны*. Глебка ПФ, рэдактар. Мінск: Выдавецтва Акадэміі навук БССР; 1961. 617 с.
4. Минц СИ. Фольклор Великой Отечественной войны в московских архивах. *Советская этнография*. 1946;2:188–192.
5. Мейравіч МС, Карабан СІ, Зазека ІВ, укладальнікі. *Песні барацьбы. Зборнік песень, казак і частушак беларускіх партызан*. Мінск: Дзяржаўнае выдавецтва БССР; 1946. 91 с.
6. Захаркевич СА. Первый исследователь этнических меньшинств и межэтнических отношений в Беларуси в отечественной этнографии: Моисей Яковлевич Гринблат. *Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі*. 2018;25:146–150.

References

1. Muharinskaja LS. *Belorusskaya narodnaya partizanskaya pesnya: 1941–1945* [Belarusian folk partisan song: 1941–1945]. Dyshinevich VN, editor. Minsk: Belarus; 1968. 63 p. Russian.
2. Krupjanskaja VJu, Minc SI. *Materialy po istorii pesni Velikoi Otechestvennoi voiny* [Materials on the history of the song of the Great Patriotic War]. Moscow: Publishing House of the Academy of Science of SSSR; 1953. 211 p. Russian.
3. Gutaraŭ IV, Grynblat MYa, Kabashnikaŭ KP, Stsyapunin IR, Tsishchanka IK, compilers. *Belaruski fal'klor Vyalikai Aichynnai vainy* [Belarusian folklore of Great Patriotic War]. Glebka PF, editor. Minsk: Publishing House of the Academy of Science of BSSR; 1961. 617 p. Belarusian.
4. Minc SI. [Folklore of the Great Patriotic War in the Moscow archives]. *Sovetskaya etnografiya*. 1946;2:188–192. Russian.
5. Meyarovich MS, Karaban SI, Zazeka IV, compilers. *Pesni barac'by. Zbornik pesen', kazak i chastushak belaruskih partyzan* [Wrestling songs. Collection of songs, tales and ditties of Belarusian partisans]. Minsk: Dzjarzhawnae vydavectva BSSR; 1946. 91 p. Belarusian.
6. Zaharkevich SA. [The first researcher of ethnic minorities and interethnic relations in Belarus in domestic ethnography: Moysey Hrynblat]. *Issues of Art History, Ethnology and Folklore*. 2018;25:146–150. Russian.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 08.11.2019.
Received by editorial board 08.11.2019.